

میهمانی ناخوانده و نامیمون به نام غربزدگی

۷ مهر ۱۳۹۵ ساعت ۹:۵۷

جلال در رابطه با مفهوم غرب در اندیشه خود می نویسد: «برای من غرب و شرق نه معنای سیاسی دارد و نه معنای جغرافیایی بلکه دو مفهوم اقتصادی است. غرب یعنی ممالک سیر و شرق یعنی ممالک گرسنه.»

جوان و تاریخ- مقالات

امروزه با نفوذ استحاله فرهنگ غربی در بسیاری از کشورهای جهان سوم، توجه به غربزدگی بیش از پیش اهمیت یافته است. بسیاری از ایرانیان اصطلاح غربزدگی را، با کتاب جلال آل احمد که با همین نام منتشر شده، می‌شناسند و در باب فلسفی و یا سیاسی بودن آن نیز نقدهایی وارد کرده‌اند. هر چه هست، جلال در این کتاب، غربزدگی را میهمانی ناخوانده و نامیمون دانسته که با ورد خود به کشورهای جهان سوم فرهنگ سیاست و اقتصاد آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این کتاب که قبل از انقلاب و در سال ۱۳۴۰-۴۱ نگارش و چاپ گردیده است، حاوی نکات مهم سیاسی می‌باشد که در این نوشته به برخی از این نکات و نیز نقدهای وارد شده بر آن پرداخته می‌شود.

زمینه‌های فکری مؤثر در نگارش کتاب غربزدگی

غربزدگی در ایران، ریشه در دوران آشنایی ایرانیان با غرب و فرهنگ آن دارد. دوران قاجار را میتوان نقطه تاریخی آغاز سفر ایرانیان به غرب و نیز ترجمه آثار و کتب غربی دانست که باعث شد تا برخی از فرنگ برگشتگان، شبیه سازی و یا تقلید از فرهنگ غرب را مورد توجه و تأکید قرار دهند. از مهمترین افرادی که تحت تأثیر فرهنگ غرب قرار گرفتند، میتوان از تقی زاده نام برد که جمله معروف «از فرق سر تا نوک پا غربی شدن» را مطرح نمود. جریان مخالف غربزده‌ها، ناسیونالیست‌ها بودند که در برابر این گروه قرار

گرفتند. غربگرایی در دوران پهلویها نیز ادامه یافته و در دوران محمدرضاشاه با وارد شدن محصولات اصطلاحاً فرهنگی غرب همچون فیلم، موسیقی و نیز کالاهای لوکس به اوج رسید. در این شرایط نویسندگانی چون جلال آل احمد، با نگارش کتابی تحت عنوان «غربزدگی» پیشتاز اعتراض به این نوع جریان شدند. جلال که در خانواده‌های مذهبی رشد یافته بود، در طول دوران زندگی خود مراحل خاص و متفاوتی را از نظر سیاسی طی کرد. وی بعد از اتمام دوران دبیرستان، به حزب توده پیوست ولی بعد از مدتی به دلیل اعتراض به مدیریت حزب از آن جدا شد. جلال معتقد بود که رهبر حزب تحت تأثیر بیگانگان قرار دارد. اعتراض به غربزدگی که مظهری از آن، تأثیرپذیری کامل از فرهنگ و اندیشه‌های غربی بود، از همان آغاز فعالیتهای سیاسی جلال مشهود بود اما با کتاب غربزدگی به اوج خود میرسد.

وی در رابطه با مفهوم غرب در اندیشه خود مینویسد: «برای من غرب و شرق نه معنای سیاسی دارد و نه معنای جغرافیایی بلکه دو مفهوم اقتصادی است. غرب یعنی ممالک سیر و شرق یعنی ممالک گرسنه.»^۱ از این منظر، مقصود آل احمد از غربزدگی در وهله اول، اقتصادی است که بر اساس آن کشور غربزده همواره مصرف کننده محصولات غربی بوده و از این رو اقتصاد، جنبه‌ی مصرفی دارد. به زعم جلال، این موضوع باعث میشود تا آن کشور خود را ناتوان از ساخت آن محصولات دیده و از این رو بتدریج با وابسته شدن به اقتصاد غربی، استقلال اقتصادی و سیاسی خود را از دست بدهد. بنابراین، غربزدگی مشخصه دورانی از تاریخ ماست که به مقدمات ماشین یعنی به علوم جدید و «تکنولوژی» آشنا نشده‌ایم.^۲ وی ریشه‌ی این غربزدگی را در انقلاب صنعتی میداند که بر اساس آن غرب برای تأمین ماشینآلات صنعتی خود نیازمند مواد خام کشورهای شرق که عمدتاً کشورهای عقب مانده، فقیر و تولید کنندگان مواد خام میباشند، گردید. جلال معتقد است این کشورها قادرند به کمک ماشین، مواد خام را به صورت پیچیده تری درآورند و در شکل نهایی کالا، آن را به کشورهای دیگر عرضه نمایند. این مواد فقط نفت و سنگ آهن و... نیست؛ بلکه شامل اصول عقاید، ارزشها، فیلم، موسیقی و سایر محصولات ارزشی نیز هست. بدین ترتیب جلال، غربزدگی را به عرصه فرهنگی، هنری و سیاسی نیز تعمیم میدهد.^۳

در تعریف جلال، غربزدگی به سان یک بیماری، بتدریج در زندگی، فرهنگ و تمدن کشور غربزده رسوخ میکند. «مجموعه عوارضی که در زندگی و فرهنگ و تمدن و روش اندیشه مردمان نقطه‌ای از عالم حادث شده است...»^۴ در همین رابطه وی، موضوع آزادی زنان را نیز از مصادیق غربزدگی میداند. جلال با انتقاد از اینکه «از واجبات غربزدگی یا مستلزمات آن، آزادی دادن به زنان است»^۵ عنوان میکند که این موضوع تحت تأثیر فرهنگ غرب به برداشتن حجاب زنان پیوند خورده است، این در حالیست که زنان نیازمند حقوق مهمتری هستند که هنوز از آن بیبهره‌اند. این نوع نگاه که نتیجه آن غربزدگی زنان است باعث شده تا زن که باید حافظ سنت و خانواده باشد، به ولنگاری کشیده و به سوی خودنمایی و بی‌بند و باری واداشته شود که این موضوع در درازمدت میتواند باعث حقارت، از دست دادن اعتماد به نفس و هویت فرهنگی زنان شود.

علاوه بر موضوع زنان، اعدام شخصیت‌هایی چون شیخ فضل‌الله نوری نیز از مسائل مورد توجه آلاحمد می‌باشد. وی معتقد است که شیخ فضل‌الله مدافع کلیت تشیع اسلامی و فرهنگ ایرانی بود و در مقابل، پیشوا و رهبر بسیاری از جریان‌های مخالف شیخ فضل‌الله، غریزدگانی چون ملک‌خان و تقی زاده و... بودند. از این رو، اعدام این شخصیت اسلامی برخاسته از تفکرات غریزدگان در برابر اسلام و فرهنگ ایرانی بود.

جلال نتیجه می‌گیرد که ما «نتوانستیم موقعیت سنجیده و حساب شده‌ای در قبال ماشین و هجوم جبریاش حفظ کنیم. بلکه مضمحل شده‌ایم» «عبدین معنا وی عصر خود را دورانی میداند که دیگر حتی احساس رقابت و یا کینه و حسد نسبت به غرب و مظاهر آن فراموش شده و جای خود را به درماندگی و پذیرش کامل غرب داده است. بر این اساس غریزدگی باعث شده تا ما بسیاری از ملاک‌ها و ارزش‌های خود را فراموش کرده و با قبول ارزش‌های غربی، به آن اصول ببالیم. این در حالیست که ماهیت واقعی فرهنگ و فلسفه غرب ناشناخته مانده و ما تنها ظاهر ادای غرب را درمی‌آوریم. در نهایت جلال با ارائه استدلال‌های خود، بی‌هویتی، خود باختگی و غارت کشور توسط بیگانگان و از دست دادن اختیار صنعت، اقتصاد و سیاست را از نتایج غریزدگی معرفی می‌کند که مهمترین بخش‌های کتاب و محوریت اصلی آن را نیز همین موضوعات شکل می‌دهد.

با این حال، کتاب غریزدگی گرچه از نظر محتوایی حاوی مطالب مهمی بوده و ارزش خاصی دارد؛ اما نقدهایی از نظر علمی و تاریخی بر آن وارد شده است. مثلاً برخی معتقدند که اگر مقصود از "غرب" کشورهای صنعتی است که به صنعت و ماشین‌آلات دست یافته‌اند آیا همه این کشورها خط مشی یکسانی در تأثیرگذاری بر کشورهای شرق دارند و آیا این تأثیر یکسان است؟

از نظر تاریخی نیز جلال، ریشه‌های شکل‌گیری غریزدگی را از دوران سیطره یونانیان بر ایران و نیز دوران صفویه میداند که بسیاری از مستشاران نظامی، بازرگانان و سیاحان وارد کشور شدند، که همین موضوع نقدهایی را از این منظر وارد نموده است.

با این حال علیرغم تمام انتقاداتی که به این کتاب میشود باید گفت، کتاب از نثر خاصی برخوردار بوده و از این جهت باعث شد تا آثار بعد از وی متأثر از نثر و محتوای این اثر باشند. همچنین باید گفت جلال در نگاهی آسیب شناسانه و متأثر از شرایط عصر خود، در تلاش بود با مظاهر غربزدگی ستیز کند نه غرب به مفهوم کلی آن!

فهرست منابع:

۱-جلال‌آل احمد، غربزدگی، تهران: فردوس، ۱۳۸۰، ص ۱۹.

۲-همان، ص ۱۷.

۳-همان، ص ۳.

۴- همان، ص ۳۴.

۵-همان، ص ۹۱.

۶-همان، ص ۱۳.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۲۱۱۵۱/نام-نامیمون-ناخوانده-میهمانی>